

*Крижановський А.Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,*

*Коломоєць О.В.,
аспірантка кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету*

МЕТОДОЛОГІЯ ТА СТРУКТУРА ДЕРЖАВОЗНАВСТВА: КІЛЬКА ГОСТРОАКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Анотація. У статті розглядаються питання методології сучасного державознавства. Обґрунтовується висновок про те, що державознавство вибудовує знання за допомогою емпіричної методології, що призводить до його екстенсивного розвитку. Доведено необхідність структуризації знань про державу в системі державознавства.

Ключові слова: теорія держави, державознавство, методологія державознавства, структура державознавства.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної загальнотеоретичної юриспруденції нерозривно пов'язаний з методологічними питаннями, оскільки саме в них знаходить своє відображення переосмислення ролі правознавства та державознавства для становлення права та державності. При цьому помітно, що на фоні колосальних зрушень у сфері методології правознавства, методологія державознавства продовжує залишатися у полоні застарілої методології. Це актуалізує у цілому методологічну проблематику державознавства, виводить на необхідність постановки ключових питань про методологію та структуру наукового знання про державу.

Мета статті полягає в критичному аналізі методології сучасного правознавства та визначенні можливих пріоритетних напрямків її трансформації.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Методологія державознавства у наш час перебуває у тіні методології правознавства, що значно впливає на кількість досліджень у цій сфері. Між тим, ряд науковців (В. Г. Тарасенко, В. В. Іванов, Ю. М. Оборотов, В. Є. Чиркін, І. В. Долматов, В. О. Четвернін та д. ін) присвятили свої дослідження методологічним проблемам державознавства.

Викладення основного матеріалу. Методологія сучасного державознавства – напрочуд складна та багаторівнева структура, яка охоплює концептуальні ідеї, підходи, методи тощо при дослідженні сучасної держави. Особливість державознавства, яка суттєвих чином відрізняє його від правознавства, полягає у тому, що методологія державознавства у цілому вибудовується на індуктивній основі, тобто, емпіричним шляхом, у той час як правознавство здебільшого використовує дедуктивно зорієнтовану методологію.

Така різниця знаходить своє вираження, передовсім, у тому, що правознавство є теорією у повноцінному значенні цього слова, у той час як державознавство не може називатися теорією у суто науковому сенсі, оскільки воно не пояснює і не передбачає перспективи розвитку державницьких процесів, а усього лише накопичує та узагальнює фактичні відомості. Усі ключові наукові сюжети, представлені в сучасному державознавстві, пов'язані з поняттям держави, формою держави, державним апаратом, функціями держави, соціальною, демократичною та правовою державою – є, по суті, узагальненням емпіричних даних з мінімальною їх дедуктивною обробкою. У державознавстві практично відсутні теоретичні конструкції, отримані виключно дедуктивним шляхом (яких більшість у правознавстві), за винятком теорій походження держави та розуміння сутності держави.

Будь-які теорії мають розглядатися як гіпотези або судження, щодо яких можна стверджувати, істинні вони чи хибні. У цьому ключі якраз виражається знаковий для постнекласичної методології юриспруденції принцип плюралізму та додатковості методів. Саме тут видаються методологічно невиправданими прагнення переважної більшості дослідників у сфері теорії та філософії права, державознавстві дати суто наукове «визначення» права, виявити його «сутність» і на цій підставі розвивати юриспруденцію [1, с. 7].

Дійсно, згідно з традиційними поглядами, завдання наукового пізнання полягає в описі та розкритті справжньої природи речей, прагненні максимально наблизитися до істини [2, с. 53-54]. Опис природи явища називається визначенням. У даний час у філософії пізнання цей метод отримав назву методологічного есенціалізму. При цьому відзначається, що даний метод не в змозі забезпечувати суспільствознавство, оскільки штучно обмежує пізнання, перетворює його на множення сутностей [3, с. 60]. Визначення сутності змінюваних соціальних практик, у тому числі права і держави, – таке ж за ступенем нездійсненності завдання, як визначення сутності матеріального світу.

Будь-яка теорія може бути спростована (точніше – фальсифікована) новою теорією з такими характеристиками: нова теорія має додатковий емпіричний

зміст у порівнянні з попередньою, тобто передбачає нові факти, наймовірні з точки зору попередньої теорії; нова теорія включає в себе попередню теорію як окремий випадок, іншими словами, відбувається розширення пізнавальних можливостей теорії [4].

Ппри цьому в плані методології юриспруденції існує серйозна проблема розриву між теоретичною і практичною її складовими. Для цього В. Г. Тарасенко пропонує розглядати будь-які правові теорії, перш за все, як теорії середнього рівня [1, с. 9].

Таким чином, теорія – це всього лише частина науки, можлива гіпотеза, судження, яке належить перевірити на практиці, і яка повинна відповідати критеріям фальсифікації. Якщо теорія спростована, то очевидним є висновок про її ненауковість або невідповідність фактам. Саме такі судження лежать в основі критиків юриспруденції в контексті її сприйняття як окремої науки. Одночасно в рамках загальнотеоретичної юриспруденції може існувати цілий комплекс теорій – теорія правозастосування, теорія правової поведінки, теорія правового мислення, теорія правових систем, теорія правової культури, теорія правового порядку тощо.

Емпірична зорієнтованість методології державознавства напряму впливає на те, що для нього посправжньому значущими та впливовими залишаються ідеї наукового позитивізму, які для більшості соціальних наук втратили свою актуальність після так званого «антропологічного повороту», пов'язаного, передовсім, зі становленням постпозитивізму (К. Поппер, І. Лакатос та ін.). Так, з іменем К. Поппера пов'язують вирішення проблеми індукції. Головна логічна та психологічна проблема індукції полягає у тому, що емпіричне спостереження за повторюваними фактами не дає жодних підстав для ствердження, що ці факти будуть повторюватися і надалі. Не існує жодної гарантії тому, що оскільки Сонце зійшло вчора і сьогодні, то воно зійде завтра. Іншими словами, індукції ненадійна, бо повторюваність фактів не дає надійної підстави для наукового знання. К. Поппер запропонував вирішення проблеми індукції у так званому негативному сенсі. Він довів, що індукція як метод має використовуватися не для того, щоб виявляти факти, які підтверджують теорію, а для того, щоб виявляти факти, які спростовують її. Один факт, що спростовує теорію в науковому сенсі є набагато більш цінним за тисячу фактів, які її підтверджують – такий фундаментальний висновок роблять постпозитивісти, по суті ставлячи крапку в дискусії щодо індуктивного методу [5, с. 21-26].

Між тим, нескладно помітити, що державознавство при використанні індуктивного методу йде саме позитивістським шляхом: при виявленні факту, що суперечить теорії, вона не трансформується, а розширюється, а в державознавстві з'являється ще один виняток. Тобто розвиток державознавства йде екстенсивним, а не інтенсивним шляхом.

На цьому фоні часто з'являються твердження, що державознавству не обов'язково будуватися за дедуктивним принципом, як правознавство, а продовжувати розвиватися екстенсивним шляхом. Так, В. В. Іванов стверджує, що немає жодного сенсу в тому, щоб створювати в державознавстві чергові теоретичні «прокрустові ложа», які б не давали пояснення державним процесам, а лише залишали поза межами розгляду ті явища, які не вписуються у теоретичні схеми [6, с. 217]. По суті, це заклик до того, щоб державознавство залишалось в полоні аналізу емпіричних фактів і не прагнуло стати справжньою теорією держави. Якщо правило складається з одних лише винятків, то немає ніякого правила.

Перспективи розвитку державознавства як теоретичної науки таким чином пов'язані із тим, які завдання воно ставить перед собою. У більшості навчальних посібників з теорії держави і права стверджується, що теорія держава прагне виявити закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави. Між тим таке завдання слабо корелює із тим, у якому напрямку рухається сучасне державознавство. Якщо принциповою вимогою для виявлення будь-яких закономірностей є розробка та послідовне впровадження методології, то можна помітити, що методологічні дослідження у сфері державознавства практично відсутні, у той час як правознавство постійно удосконалює та оновлює свою методологію.

Оновлення методології державознавства напряму пов'язане з його структуруванням. Нескладно помітити, що коли йдеться про структуру юридичної науки, то основний акцент завжди робиться на правознавстві. Так, Ю. М. Оборотов пропонує виділяти шість груп знань в загальнотеоретичній юриспруденції: 1) філософська юриспруденція (філософія права, філософія держави); 2) фундаментальна юриспруденція (загальнотеоретична юриспруденція, історико-юридична наука, історія вчень про право і державу); 3) догматична юриспруденція, що включає галузеву юриспруденцію (конституційне право, кримінальне право тощо) і міжгалузеву юриспруденцію (податкове, митне, морське право тощо); 4) організаційно-прикладна юриспруденція (судові та правоохоронні органи, кримінологія, криміналістика, судова психіатрія); 5) міжнародна юриспруденція (міжнародне публічне право, міжнародне приватне право); 6) інтегративна юриспруденція (право Європейського Союзу, право СОТ) [7, с. 57-58]. То ж навіть у цьому переліку державознавство ніби розчиняється у правознавстві, втрачаючи своє самостійне буття як сфера наукового знання.

Аналізуючи погляди видатного державознавця В. Є. Чиркіна, можна зробити висновок про існування таких сфер знань про державу: 1) предметна і методологічна сфера знань про державу; 2) пролегомени державознавства; 3) теорія форми держави; 4) державна кратологія [8].

Відмінною особливістю державознавства як відокремленої сфери знань можна вважати його близькість до політології та геополітики. Більше того, досить часто в державознавстві використовуються методи саме цих двох наук. Тим не менш, можна також говорити про існування специфіки застосовуваної в державознавстві методології.

Так, влада як основний предмет політології, досліджується також і державознавством, однак державознавство цікавить, насамперед, не просто влада як така, як феномен суспільного життя, але як інституціалізована влада, тобто влада, яка перебуває у вимірах легальності та легітимності. Слід в цьому зв'язку зазначити, що за такого підходу значно розширюються уявлення про владу в державі, коли в неї включається не тільки державна влада (централізована або децентралізована), але й влада місцевого самоврядування, муніципальна влада. Таким чином, можна зробити висновок про те, що основний підхід, який використовується в державознавстві – це інституціональний підхід. Така точка зору перегукується з позицією В. С. Чиркіна, який інститут державності представляє як основоположний предмет державознавства, що дозволяє включати до його сфери не тільки діючі держави як автономні суб'єкти, але й невизнані, напіввизнані держави, квазі-державні утворення, під-державні утворення (суб'єкти федерацій) тощо [8, с. 15].

Таким чином, першою сферою знань у рамках державознавства можна вважати теорію державності, або пролегомени державності. У рамках цієї сфери досліджуються поняття державності, обґрунтовуються методологічні підходи і принципи дослідження державної реальності, виробляються основні державознавчі поняття і категорії, такі як сильна і слабка держава, сучасна і досучасна держава, образ держави тощо.

Одночасно з цим, дана сфера знань безпосередньо виходить на імпліцитні складові держави, у зв'язку з чим актуалізуються питання про те, яким чином держава існує, іншими словами, постає питання про матеріальні підстави державності. Тут найважливішим і визначальним виступає вчення про просторове буття держави, яка у якості основних складових включає державну територію і державний простір, що з'єднуються парасольковим поняттям «простір державних подій» [9, с. 2]. У даному контексті важливу роль відіграє лімологія – вчення про кордони, яке в контексті досліджень державності набуває все більшої значущості [10, с. 44].

Третій блок знань про державу складає вчення про його функціональну характеристику і постає як теорія функцій держави. Головне призначення теорії функцій держави полягає у тому, що в сучасному державознавстві існує нагальна потреба переосмислення природи функцій держави, оскільки цим поняттям позначаються не порівнювані за обсягом та значущістю напрямки її діяльності. Тут набуває все

більшого значення вивчення державної політики як основного напрямку імплікації його функцій [11, с. 61-62]. У цьому контексті досліджуються концепції максимальної і мінімальної держави, визначаються пріоритети в здійсненні державою своїх функцій в тій чи іншій ситуації.

Теорія функцій держави безпосереднім чином виходить на такі категорії як державний режим і форма державного правління, що об'єднуються поняттям форми держави. Теорія форми держави – це сфера знань, яка в основному використовує компаративний метод, що і визначає її специфіку, яка виражається в тісному взаємозв'язку з державним правом. По суті, теорія форми держави – це основний предмет таких навчальних курсів, як «Порівняльне державознавство» та «Державне право зарубіжних країн».

Особливим статусом володіє така сфера знань про державу, як філософія держави – відносно молодий напрямок досліджень. У рамках філософії держави вивчаються аспекти, пов'язані з її цінністю (проблематика аксіосфери держави [12, с. 187-196]), питання правової і соціальної держави, а також співвідношення держави й особистості, держави і соціуму, а також держави і цивілізації, в чому виражається різномірний характер буття держави. З філософією держави також тісно пов'язана проблема кризи державної влади, інститутів держави, нездатності держави вирішувати деякі виникаючі проблеми, функціональну перевантаженість держави, втрату авторитету у населення тощо. Все це актуалізує питання про історичну долю держави, яка постає або в рамках інструментальної теорії (держава лише інструмент для вирішення завдань, що стоять перед суспільством), або в рамках автономної теорії (держава – це автономна організація, яка самостійно впливає на хід суспільного розвитку). Принципово важливо визначитися як у питанні про державу, так і в питанні про характер державної діяльності, яка несе з собою соціальні протиріччя і конфлікти, є необхідною в різних цивілізаціях і культурах, володіє ціннісним змістом. У цьому зв'язку актуальним є питання про підвищення престижу державної влади в очах більшості населення, іншими словами це проблема додання державі якості легітимності [9, с. 44-45].

Висновки. Сучасне державознавство вимагає суттєвого переосмислення свого методологічного інструментарію з тим, аби стати теорією держави у повноцінному значенні. Насамперед для цього необхідно розширення використання дедуктивно зорієнтованої методології. Це, у свою чергу, вимагає чіткої структуризації державознавства. Таким чином, можна відзначити, що теорія держави як складова загально-теоретичної юриспруденції звернена до поняття держави і державності, виникнення і тенденціям розвитку держави, її інститутів, форм, функцій, принципів діяльності. По суті, предмет теорії держави охоплює як статику, так і динаміку держави в усіх її складових.

Література

1. Тарасенко В. Г. Постулаты права : моногр. / В. Г. Тарасенко. — М. : Городец, 2009. — 128 с.
2. Поппер К. Объективное знание. Эволюционный подход / Карл Р. Поппер ; пер. с англ. Д. Г. Лахути, отв. ред. В. Н. Садовский. — М. : Эдиториал УРСС, 2002. — 384 с.
3. Алтухов В. Л. Контуры неклассической общественной теории / Валерий Алтухов // Общественные науки и современность. — 1992. — № 3. — С. 59-72.
4. Кун Т. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями 1969 г. / Томас Кун ; пер. с англ. И. З. Налетова — М. : Прогресс, 1977. — 300 с.
5. Поппер К. Логика научного исследования : пер. с англ. / Карл Поппер. — М. : АСТ : Астрель, 2010. — 565 с.
6. Иванов В. Нормативный конституционно-правовой договор: теория и практика. К критике современной теории государства / Виталий Иванов. — М. : Территория будущего, 2008. — 352 с.
7. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция — теория государства и права нового времени / Ю. Н. Оборотов // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — Т. 8. — О. : Юрид. л-ра, 2009. — С. 54-62.
8. Чиркин В. Е. Государствование как отрасль знания и учебная дисциплина / В. Е. Чиркин // Государство и право. — № 4. — 2008. — С. 13-20.
9. Долматов І. В. Просторове буття сучасної держави / Долматов Іван Володимирович. — Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.01. — О., 2009. — 22 с.
10. Оборотов Ю. М. Про актуальні напрями досліджень у теорії держави / Ю. М. Оборотов // Актуальні проблеми держави і права : Зб. наук. праць. — Вип. 36. — О. : Юрид. л-ра, 2007. — С. 42-46.
11. Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории : учеб. курс / Ю. Н. Оборотов. — О. : Астропринт, 1998. — 132 с.
12. Введение в украинское право / Под общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. — 2-е изд., перераб. и доп. — О. : Юрид. л-ра, 2009. — 768 с.

Крижановский А. Ф., Коломиец О. В. Методология и структура государствоведения: несколько остроактуальных проблем

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы методологии современного государствоведения. Обосновывается вывод о том, что государствоведение выстраивает знания с помощью эмпирической методологии, что приводит к его экстенсивному развитию. Доказана необходимость структуризации знаний о государстве в системе государствоведения.

Ключевые слова: теория государства, государствоведение, методология государствоведения, структура государствоведения.

Kryzhanovsky A. F, Kolomyets O. V. Methodology and Structure of Theory of a State: Some Actual Problems.

Summary. The paper deals with the methodology of modern theory of state. Concludes that theory of a state builds knowledge through empirical methodology that leads to its extensive development. The necessity of structuration of knowledge about the state is proved.

Keywords: theory of the state, methodology of theory of the state, structure of theory of the state.